

Сагымбаева Р.Т.

ЖАШ МУУНДАРДЫ ТАРБИЯЛООНУН КУБАТТУУ КУРАЛДАРЫ

Сагымбаева Р.Т.

УСТОЙЧИВЫЕ МЕТОДЫ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

Кыргыз элинин даанышман ойчулдары, агартуучулары, акын-ырчылары көөнөрбөс асыл мурастарын калтырып кеткен. Орто кылымда жашаган акылман бабабыз Жусуп Баласагын, адабиятчы-тарыхчы М.Кашкари, кыргыз тарыхын алгачкы изилдөөчү А.Н. Бернштам Орхон - Енисей жазма маданияттар кыргыз элинин байыркы адабий үлгүлөрүнө таандык «Истоки киргизской литературы» деген эмгеги жана азыркы С.Тургун-баевдин «Байыркы Култегин эстелиги» деген көркөм котормосу ж.б. илимий-философиялык, адабий-тарыхый эмгектер эртеңки муундарды элдик мурастарды таанууга, билүүгө кызыгууга, эл-жерге, Мекенге болгон сүймөнчүлүк мамилесин тарбиялоо милдетин аткара турган башкы курал экени талашсыз.

Тарбия тарыхый көрүнүш, анткени Адам баласы бул дүйнөгө келгенден баштап тарбияда өнүгүп келүүдө. Эл билим менен билимдүүлөрдү жогору баалап, кадырлап, атадан-балага мурас кылып улап келет. Бизге чейинки ата-тегибизден кабар берген Орхон жазуулары өз мезгилинде (V-VII к.к.) билимдин коомдук милдет аткарганын билдирүү менен катар, анын маанисин да белгиленген. Элдик каарман Манас ар кандай урууларды бириктирип, эл-журт кылып, өзүнө келген адамдарга жардам бергени төмөнкүчө айтылат:

Кулаалы таптан куш кылдым,
Кырама жайып журт кылдым...
Тонсуз келген чорого,
Тон кийгизди зор Манас,
Атасыз келген чорого,

Ат мингизди зор Манас – деген сөздөр жаш муундарды бирдикке, мээримдүүлүккө, жардамдашууга, кайрымдуулукка, тарбиялап, ушул кезге чейин таалим-тарбиялык маанисин жоготкон жок.

Атактуу философ Аристотель «Баланы эмгектеп жүргөн кезинен баштап, бардык жакшы касиеттерге үйрөтүү жана алардын өз үй бүлөсүндө тарбиялоо керек. Эң башкысы, кичинекейлердин дене мүчөлөрүн тура жетилдирүү, чыңдоо жана тамактануу керек» – деген. Анын ушул айткан ой-пикирине таянып, бала бакчада окутуу жана тарбиялоо ишинде таасирдүү, усул-ыкмаларын колдонуу маанилүү.

Аристотельден кийинки «экинчи философ» деп аталган Абу Насир Аль-Фараби өзүнүн «Философиялык трактат», «Акылдын мааниси тууралуу», «Социалдык-этикалык» трактаттарында адамзатты бакытка, ийгиликке, кубанычка жеткизүүнүн эң негизги компоненттери-саясат, экономика жана үй бүлө тарбиясы деген. Буга далил анын адамга койгон башкы талабы-адамдын жаны, анын тазалыгы,

бүткүл адамга, өз элине деген таза сүйүүсү, махабаты, илим менен билимге болгон кызыгуусу. Эгерде бул шарт орундалбаса, Адам философияны үйрөнө албайт, үйрөтө да албайт – деп корутунду чыгарган. Аль-Фарабинин илимий-философиялык эмгектери менен таанышканыбызда педагогикага негиз салган тунгуч илимпоз этика жөнүндө ойлорун айтып, анда башкы категориянын бири жакшылык, мээримдүүлүк деп белгилеген. Улуу философтон бул пикирин мектепке даярдоо тобундагы балдарды адамгерчиликке, достукка, жолдоштукка тарбиялоо маселесинде жетекчиликке алышыбыз керек деген ойдомун.

Көрүнүктүү акын, данышман ойчул, философ, энциклопедиячы окумуштуу Жусуп Баласагын «Кутту билим» поэмасынын башкы идеясы төрт принципке негизделген. Биринчиси – Мамлекетти туура башкаруу үчүн кара кылды как жаргандай адилет (күнтууду) болду, экинчиси – бакдөөлөт (айтолуу), кут консун, ырыс болсун деген түшүнүк, үчүнчүсү – акылмандык, төртүнчүсү – каниет, каганат, ынсап маселеси. Мындан чыгара турган корутунду: оозеки адабияттын бай мурастарын элдин руханий казынасынын түгөнбөс булагы катары кароо.

Ж.Баласагын «Куттуу билим» поэмасында адамзатта жолуга турган жаман сапаттардан (кордук, зордук, мансапкордук ж.б.) алыс болуп, «акыл кайда болсо, улуулук ошондо болот, билим кайда болсо, ал билимдүү болот»-деген таамай осуят сөздөр калтырган. «Балаңды жаштайынан билимге үйрөт, билимдүүнүн колунан бары келет», «кимде- Ким окуй билсе, олжо табаар, кимде-ким билим алса, бек аталаар» – деп улуу ойчул адамдын рухий байлыгы-ким билим алса, бек аталаар» – деп улуу ойчул адамдын рухий байлыгы – түбөлүктүү окутуу жана тарбия берүү, акыл айтуу чыгарманын өзөгүн түзөт.

Оозеки адабият үлгүлөрүн жыйнап изилдөөчү-ойчул философ Махмуд Кашкари өзүнүн «Дивани лугат ат турки» (түрк сөздөрүнүн жыйнагы) аттуу сөздүгүндө элдик оозеки адабият үлгүлөрүн, жомокторду, макал-лакаптарды, учкул сөздөрдү, элдик фольклорду өтө орундуу пайдалана билген. Ал жаш муундарды жашоо жана эмгекти сүйүүгө, билимге куштар болуп, өз бактысы үчүн аракеттенүүгө үндөгөн. Бул улуу акылмандардын мурастарын балдарды мектепке даярдоодо адамгерчиликке, адептүүлүккө акылдуулукка, эмгекти сүйүүгө, билимге кызыгууга тарбиялоодо жетекчиликке алуу керек керектигин түшүндүрөт.

Кыргыз элинин акын-ырчыларынын дүйнө тануу, философиялык ойлору таалим-тарбия иштерин калыптандырууга негиз болду. Заманчыл акындар Калыгул Бай уулу (1785-1855), Арстанбек (1824-1874), Молдо Кылыч (1866-1917) жаңы заман шартында элдин кылымдар бою келаткан баалуу касиеттери жоголуп, жаш муундарды тарбиялоодо терс таасирин тийгизет деп чочулап, өздөрүнүн чыгармаларында акыл-насаат сөздөрүн айтып, бул жат көрүнүштөдүн алдын алууга аракеттенишкен. Адамда болгон ак ниеттик, эр жүрөктүк, жөнөкөйлүк, мээримдүүлүк, чынчылдык, жолдошчу-лук касиеттерин өздөрүнүн насааттарында даңазалашкан.

Улуттук тарбия иши – акын ырчылар поэзиясынан кеңири орун алган. Төкмө акын-ырчы Токтогул «Эстей жүр, балам мунумду», «Кандай сонун балалык», «Балам кулак салгын чын кепке» ж.б ырларында өзүнүн тажрыйбадан көргөнүн баяндап, балдарды боорукерликке, эмгекчиликке, ак ниеттүүлүккө, токтоолукка чакырган.

Жазма – акын Тоголок Молдо кыргыз фольклорун кеңири пайдаланып, ар-намыс, баалуулук, токтоолук, улууларды урматтоо, жакындарды сыйлоо «Адам мүнөзү» деген ырында кеңири баяндайт. Анын чыгармаларын балдар үчүн окуу китеби катарында пайдаланат.

Англиялык философ Джон Локк өзүнүн «Опыт о человеческом разуме» деген эмгегинде таанып-билүү процессин психологиянын илимий жактан калыптануусуна жол ачты. Анын таанып-билүү теориясы үч бөлүктөн турат:

– адамда тубаса идеялардын өзү тажрыйба аркылуу пайда болот;

– адам төрөлгөндө акыл ою эч нерсе жазылбаган «таза тактага (доскага) окшош, ал тажрыйба аркылуу өсүп өнүгөт»;

– адамдын аң-сезиминде кабыл алган маалыматтардан башка эч нерсе жок, себеби ал дүйнөгө чыга турган терезе сыяктуу.

Немис классикалык философиясынын негиз салуучусу, көрүнүктүү илимпоз И.Кант таанып-билүү процесси үч этаптан: сезүү, түшүнүү жана талдоо аркылуу акыл-ойдон турган көрүнүш деген.

Таанып билүүнүн жана талдоо аркылуу акыл-ой ошол бойдон туруп калбай «заттардын маанисин, табияттын» түшүнүүгө умтулат. Ал эми Л.Фейербах – адамдын акыл-ою, жүрөгү (жан маанисинде), аң сезими дененин жөндөмдүүлүгү менен тыгыз байланышкан өзгөчөлүктөрү бар, аны табияттан эң жогору бөлүп кароого болбойт деген.

Чет элдик белгилүү педагогдордун Ж.Ж.Руссо, И.Г Песталоцци, А. Дистерберг жана орус педагогдору К.Д Ушинский, А.С Макаренко, В.А.Сухомлинскийдин эмгектеринде айтылган баалуу педагогикалык ой-пикирлери балдарды мектепке даярдоо процессинде алгачкы конгуроосун кагышкан.

Агартуучулук идеясынын негиз салуучусу Ч.Валиханов өзүнүн эмгектеринде тышкы дүйнө адамдын ой санаасынан тышкары болоорун жана объективдүү мыйзам ченемдүүлүктөргө баш ийип, Адам-коом-жаратылыш бири-бири менен тыгыз байланышта экенин XIX к. орто ченинде эле белгилени балдардын акыл-эсин, ойлоосун өстүрүүдө курчаган чөйрөнүн мааниси зор экенине көп көңүл бөлдүрөт.

Мындан чыгара турган корутунду: оозеки адабияттын бай мурастарын элдин руханий казынасынын түгөнбөс булагы катары кароо. Таанып-билүүчүлүк материалдары катарында адабияттагы сунуш кылынган темалардын бардыгы адамгерчиликти, адалдыкты, эмгекчиликти, жылуу мамилени тарбиялай турган дидактикалык мааниси зор макал-лакаптар, акыл-насаат сөздөр, ырлар ж.б балдарды мектепке даярдоодо пайдаланууга чоң мүмкүнчүлүктөр бар.

Адабияттар:

1. Бернштам А.Н. Истоки кыргызской литературы.
2. Турганбаев С. Байыркы Култегин эстелиги. Алатоо журналы.Ф., 1988, №9.
3. Аристотель. О душе. Собр. Соч. Т-1. М., 1976.
4. М Абдылдаев. Мураc. Ф., 1990.